

จดหมายเหตุ

เรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกทัพไปปราบฮ่อ

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

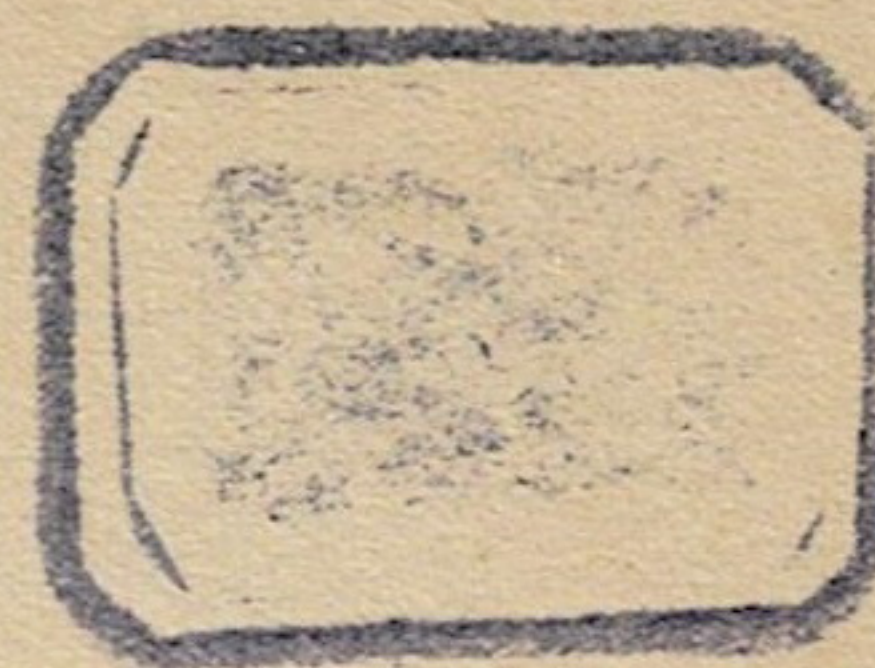
พระชนนธรณชาติ (ฟ้าง บุนเวยรัตน์)

ทิวศุภกิจ

เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

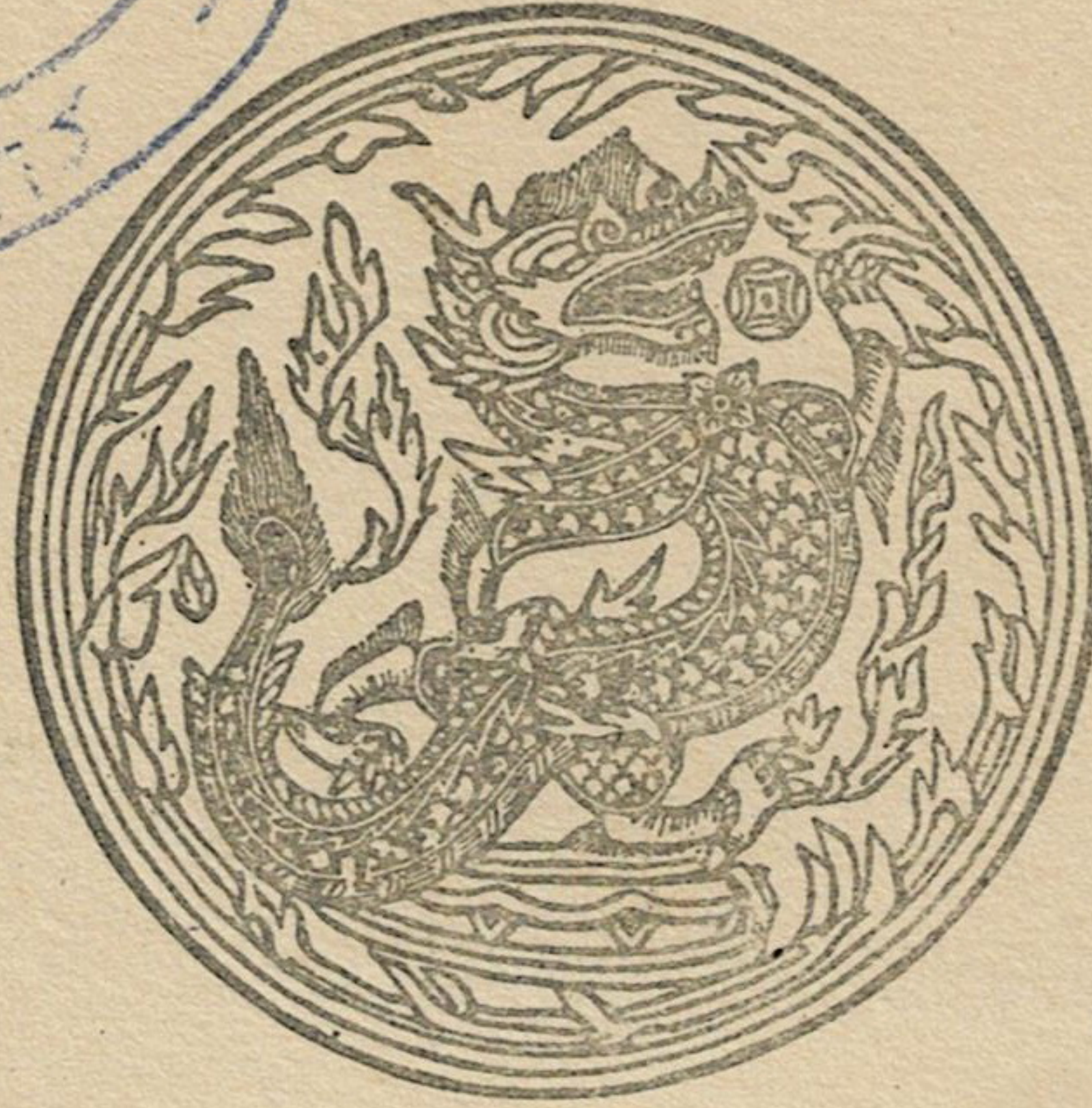
959.3057
๒ 1997๑

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์ขึ้นโดย
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๕ นครราชสีมา

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

จดหมายเหตุ

เรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกทัพไปปราบฮ่อ

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระชะนะรัตนชิต (พ่วง บุณยรัตพันธุ์)

ที่วัดเครือวัลย์

เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขห้อง ๒๕๐๗๗

เลขหมู่ ๑๕๑.๓๐๕๗
๗ ๑๑๑ ๔๗

เลขทะเบียน ๔.๖๒ ๗.๑๖๖๒๘

คำนำ

ขุนตำรวจโท พระอินทรเทษ (เนิน บุณยรัตพันธุ์) จะทำการ
ปลงศพสนองคุณพระชะนะวรรณชิต (พ่วง บุณยรัตพันธุ์) ผู้บิดา มา
แจ้งความยังราชบัณฑิตยสภา ว่ามีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจก
ในเวลาพระราชทานเพลิงศพเรื่องหนึ่ง ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่อง
หนังสือให้ และแสดงความประสงค์ใคร่ได้หนังสือซึ่งเป็นจดหมายเหตุ
หรือตำนานและรายงานการศพคึกก่อนเกี่ยวกับสกุลบุณยรัตพันธุ์ กรรมการ
จึงเลือกจดหมายเหตุเรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกทัพไปปราบฮ่อให้
พิมพ์ตามประสงค์

จดหมายเหตุเรื่องนี้ เจ้าพระยาจักรีธรรมาธิราช (เวก บุณยรัตพันธุ์)
บุตรเจ้าพระยาภูธราภัย เมื่อครั้งยังเป็นพระยาราชวรานุกูล แต่งเล่าเรื่อง
เจ้าพระยาภูธราภัยเป็นแม่ทัพยกไปรบฮ่อ เมื่อชุกุน พ.ศ. ๒๔๑๘ สั่งให้
หอพระสมุดฯ พิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณ แต่จดหมายเหตุเรื่องนี้
เจ้าพระยาจักรีธรรมาธิราชแต่งค้างหาหมดเรื่องไม่ ถึงถึงนั้นก็เป็น
จดหมายเหตุที่ให้ความรู้ ในเรื่องนี้เป็นอย่างดีตอนหนึ่ง ด้วยผู้แต่งได้
ไปรู้เห็นมาด้วยตนเอง ข้าพเจ้าจึงคัดเอาเรื่องมูลเหตุที่พอ ซึ่งข้าพเจ้า
ได้แต่งขึ้นเองมาพิมพ์ไว้ข้างตอนต้นด้วยอีกส่วนหนึ่ง พอเป็นเครื่อง
ประดับสติปัญญาของท่านผู้อ่าน

๗

กรรมการราชบัณฑิตยสภาขออนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งพระอินทระเดชไศยาเพ็ญเป็นขัตติยานมัย มีกตัญญู กตเวทิตาธรรมเป็นที่ตั้ง ขอผลแห่งกุศลนี้จงสำเร็จสุขวิบากแก่ผู้มรณะ ตามสมควรแก่ฐานะเทอญ

ก. ๑๖ ๑๗๗๗

นายกกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔

จดหมายเหตุเรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกกองทัพไปปราบฮ่อ

ตอนที่ ๑ อธิบายว่าด้วยท้องที่ ๆ เกิดศึกฮ่อ

ท้องที่ฮ่อเป็นฮ่อเกิดศึกฮ่ออยู่ตรงชายแดนของประเทศทั้ง ๔ คือ อยู่ข้างใต้ของประเทศจีน อยู่ข้างเหนือของประเทศสยาม อยู่ข้างตะวันออกของประเทศพม่า และอยู่ข้างตะวันตกของประเทศญวน ในท้องที่ ๆ กล่าวมา เดิมเป็นภูมิลำเนาของชนชาติไทยน้อยที่ไต่ลงมาเป็นใหญ่ในประเทศสยามนี้ นามอาณาเขตต์เรียกว่าสิบสองจุไทย (มาแต่คำว่า สิบสองเจ้าไทย เพราะเคยมีเมืองเจ้าปกครองสิบสองแห่ง) เขตต์แดน เดิมเห็นจะกว้างใหญ่ พวกไทยในที่นั้นจึงมีกำลังสามารถลงมาชิงได้ แดนขอม แล้วตั้งประเทศลานช้างและประเทศลานนา ตลอดจนมาจน สยามประเทศเป็นแผ่นดินไทย บางทีจะเป็นเพราะเหตุที่พวกไทยโดย มากพากันอพยพลงมาอยู่เลียบทางข้างใต้ อันเป็นที่บริบูรณ์ดีกว่าภูมิลำเนาเดิมนั่นเอง จึงเป็นเหตุให้กำลังเมืองสิบสองจุไทยลดถอยน้อยลง ประเทศที่ใกล้เคียงกับกรุงเขตต์แดนเข้าไปโดยลำดับ จนแดนสิบสอง จุไทยที่เหลืออยู่มีแต่เมืองน้อย ๆ แยกกันเป็น ๓ ภาค ๆ ตะวันตกที่ต่อแดน พม่าเรียกว่าสิบสองปันนา ภาคกลางที่ต่อแดนจีนคงเรียกว่าสิบสองจุไทย ภาคตะวันออกที่ต่อแดนญวนเรียกว่าเมืองพวน พวกไทยที่เป็นชาวเมือง ในท้องที่ ๓ ภาคนั้นก็ไต่ชื่อต่างกัน พวกชาวสิบสองปันนาได้ชื่อว่าล่อ

พวกชาวสิบสองจุไทยได้ชื่อว่าผู้ไทย พวกชาวเมืองพวนได้ชื่อว่าลาวพวน
แต่พูดภาษาไทยและถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้ง ๓ พวก

ในสมัยเมื่อพวกไทยที่ลงมาตั้งประเทศล้านช้างมีอำนาจมาก ได้
ย้ายเมืองพวกไทยทั้ง ๓ ภาคที่กล่าวมาไว้ในอำนาจกรุงศรีสัตนาคนหุต
ทั้งหมด ครั้นพระม้ามี่อำนาจขึ้น พระมาซึ่งเอาแดนสิบสองปันนาไปเป็นของ
พระมา ต่อมาเมื่อพวกเมืองไทยได้ครองเมืองจีน ๆ ขยายอำนาจเข้ามาปกคลุม
เอาทั้งแดนสิบสองปันนาและสิบสองจุไทยไปขึ้นต่อจีนด้วย มาถึงสมัยเมื่อ
ญวนมีอำนาจขึ้น ญวนก็เข้ามาปกคลุมเอาเมืองในแดนพวนไปเป็นเมือง
ขึ้น เพราะเมืองในแดนทั้งสองนั้นเป็นแต่เมืองน้อย ๆ อยู่ชายแดนห่าง
ไกลเมืองหลวงพระบาง อันเป็นราชธานีกรุงศรีสัตนาคนหุตในสมัยนั้น
อำนาจประเทศไหนมาถึงตัว พวกท้าวชนทครองเมือง เห็นว่าจะสู้ไม่ไหวก็
“ท” คือยอมอยู่ในอำนาจ พอให้พ้นภัย ทางกรุงศรีสัตนาคนหุตอัน
เคยขึ้นมาแต่เดิมก็คงยอมขอย้อยอย่างแต่ก่อน เมืองในแดนสิบสองจุไทย
และเมืองพวนจึงมักเป็นเมืองขึ้นหลายเจ้า เรียกกันว่าเมืองสองฝ่ายฟ้า
เว้นแต่เหล่าเมืองที่อยู่ชิดเมืองหลวงพระบาง เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต
ตั้งท้าวพระยาออกไปเป็นตำแหน่งหัวพันปกครอง เดิมมี ๕ เมืองแล้ว
เพิ่มชนอีกเมือง ๑ เรียกว่าเมืองหัวพันห้าทั้งหก กรุงศรีสัตนาคนหุต
ปกครองไว้ได้แต่ฝ่ายเดียว ต่อมากรุงศรีสัตนาคนหุตเกิดแยกกันเป็น
๒ อาณาเขตต์ เจ้านครหลวงพระบางเป็นใหญ่ในอาณาเขตต์ฝ่ายเหนือ
เจ้านครเวียงจันทน์เป็นใหญ่ในอาณาเขตต์ฝ่ายใต้ เมืองสิบสองจุไทย
อยู่ใกล้ทางเมืองหลวงพระบาง ก็ขึ้นต่อเจ้านครหลวงพระบาง ส่วนเมือง

พวนอยู่ใกล้ทางเมืองเวียงจันทน์ ก็ขึ้นต่อเจ้านครเวียงจันทน์สืบมา แต่
 ครั้งเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์ยังเป็นอิสระ ในสมัยเมืองกรุง
 ศรีอยุธยาเป็นราชธานี มาจนเป็นประเทศราชขึ้นกรุงสยามในชั้นกรุงรัตน
 โกสินทร์ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เจ้าอนุวงศ์ซึ่งครองเมืองเวียงจันทน์เป็นขบถ
 เอาเมืองพวนกับเมืองหัวพันห้าทั้งหกไป แลความอดทนของญวน ๆ ก็
 แต่งข้าหลวงเข้ามาอยู่กำกับ แต่เมื่อไทยปราบปรามพวกขบถราบคาบแล้ว
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร
 เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ยกกองทัพขึ้นไปเมืองพวน ให้เจ้าพระยาธรรมมา
 (สมบัติ) ยกกองทัพขึ้นไปเมืองหัวพันห้าทั้งหก พวกข้าหลวงญวน
 ก็กลับไปหมด ครั้นนั้นโปรดฯ ให้เลิกประเทศราชเวียงจันทน์เสีย เอา
 หัวเมือง ตามริมลำน้ำโขงอันเคยขึ้นเมืองเวียงจันทน์อยู่แต่ก่อนมาขึ้นกรุง
 เทพฯ และเมืองพวนนั้นพระราชทานให้เป็นเมืองขึ้นเมืองหลวงพระบาง
 ต่อมา ด้วยเจ้านครหลวงพระบางชอบตรงและมีความชอบในครั้งนั้น แต่
 เพราะเขตต์แดนเมืองสิบสองจันทน์และเมืองพวนกว้างใหญ่ ทางที่จะไป
 ถึงก็เกินการ เมืองหลวงพระบางไม่มีกำลังพอที่จะปกครองรักษา ครั้นสิ้น
 ศักดิ์สงครามแล้ว ญวนก็มาเกลี้ยกล่อมพวกท้าวชนเจ้าเมืองพวนไปเป็น
 สองฝ่ายพาดก ด้วยเมืองพวนอยู่ใกล้ชดชดกับแดนญวน เรื่องต้น
 ตำนานส่วนท้องถิ่น ในสมัยเมื่อก่อนจะเกิดศึกย่อมมีเนื้อความตึงตังมา
 ยังมีเรื่องตำนานอันว่าด้วยพวกชาวเมืองในแดนสิบสองจันทน์กับแดน
 เมืองพวนอีกส่วน ๑ ในท้องที่เหล่านั้นพวกชนชาติไทยตั้งภูมิลำเนาอยู่
 โดยมากก็จริง แต่ยังมีชนชาติอื่นอีก คือพวกชาชาติ ๑ พวกชานเป็น

เชื้อสายพวกขอมเดิม เมื่อไทยลงมาซึ่งได้นั้นได้นักได้พวกขอมในท้อง
 ที่ไฉนเป็นชเลบ พวกเชื้อสายขอมซึ่งเรียกว่าชา จึงเป็นคนสำหรับพวก
 ไทยใช้สอยสืบมาจนเป็นประเพณีในเมืองหลวงพระบาง นอกจากพวกชา
 ยังมีเชื้อสายพวกจีนซึ่งอพยพหลบหนีมาแต่ครั้งพวกเม่งจูได้เป็นใหญ่ใน
 เมืองจีน แต่เมื่อมาอยู่ทางนั้นแล้วมานิยมต่างกันจึงกลายไปเป็น ๒ พวก ๑
 อยู่สมรสปะปนกับพวกไทย ลูกหลานที่เกิดมาพูดภาษาไทยและประพฤติ
 เป็นไทย คงรักษานขนธรรมเนียมจีนอยู่แต่บางอย่าง จีนอีกพวก ๑ เทียว
 อยู่ตามภูเขาดำพังพวกของตนไม่ปะปนกับพวกไทย ครั้นนานมาจึง
 ได้ชื่อว่าแม้วและเยาเป็นต้น ยังพวกญวนอีกพวก ๑ ซึ่งอพยพหนีภัยมา
 ครั้งเกิดขบถในเมืองญวนเมื่อตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราช
 ธานีในสยามประเทศนี้ ก็มาอยู่ปะปนกับพวกไทยทางเมืองพวนจนเกิด
 เชื้อสายสืบมา เพราะเหตุที่ชาวเมืองปะปนเป็นเชื้อสายหลายชาติ และ
 ทำเลที่ตั้งก็อยู่ในระหว่างประเทศใหญ่ พวกชาวสิบสองจุไทยกับชาว
 เมืองพวน จึงไปมาค้าขายกันกับเมืองจีนเมืองญวนและเมืองไทยในราช
 อาณาเขตต์สยาม คู่กันเคยกันทุกฝ่ายด้วยกัน

ตอนที่ ๒ อธิบายว่าด้วยพวกฮ่อ

มนุษย์จำพวกที่เรียกกันว่า “ฮ่อ” นั้น เรามักเข้าใจกันแต่ก่อนว่า เป็นชนชาติหนึ่งต่างหาก เมื่อครั้งปลายรัชกาล พ.ศ. ๒๔๑๘ พระยา มหาอำมาตย์ (จีน กัลยาณมิตร) จัปไต๋ฮ่อส่งลงมายังกรุงเทพ ฯ มีเลียงกระซิบนิทากันว่า พระยามหาอำมาตย์จับเจ๊กส่งลงมาลงว่าฮ่อ เพราะผู้ทนนทานั้นหาความจริงไม่ ว่าฮ่อมันก็เจ๊กนั่นเอง เป็นแต่ พวกไทยทางฝ่ายเหนือไม่เรียกว่าเจ๊ก เขาเรียกว่าฮ่อมาแต่โบราณ แม้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ซึ่งกล่าวถึงเรื่องจีนตเมืองพะม่าเมื่อ ตอนก่อนศึกอะแซหวุ่นกี้ ก็เรียกว่าฮ่อตามคำไทยข้างฝ่ายเหนือ บางที คำที่เรียกว่าฮ่อนั้น ขึ้นเดิมทีเดียวจะหมายความว่าพวกมุงโคลที่ไต่เป็น ใหญ่ในเมืองจีนครั้งราชวงศ์หงวน หรือมิฉะนั้นจะหมายความว่าพวก เมืองจูที่ไต่เป็นใหญ่ในเมืองจีนครั้งราชวงศ์ไต้เซง เรียกให้ผิดกับจีน ก็อาจจะเป็นได้ แต่ในชั้นหลังมาพวกชาวฉานข้างและฉานนาในมณฑล ภาคพายัพเรียกบรรดาเจ๊ก (ทั้งจีนและเมืองจู) ที่ลงมาทางบกแต่ฝ่าย เหนือว่าฮ่อตามอย่างโบราณ เรียกพวกเจ๊กที่ขึ้นไปจากกรุงเทพ ฯ ว่าจีนหรือเจ๊กตามคำชาวกรุงเทพ ฯ จึงชวนให้ชาวกรุงเทพ ฯ เข้าใจว่าฮ่อ เป็นชนชาติหนึ่งต่างหาก

พวกฮ่อที่มารบกับไทยนั้น ที่จริงเป็นจีนแท้ทีเดียว เดิมจีน พวกนั้นเป็นขบถ เรียกพวกของตนว่า “ไต้เผง” หมายถึงชิงเมืองจีน จากอำนาจพวกเมืองจู เกิดรบพุ่งกันในเมืองจีนเป็นการใหญ่หลวง ในที่สุดพวกไต้เผงสู้ไม่ได้ ต้องหลบหนีแยกย้ายกันไปเที่ยวซุ่มซ่อนอยู่ตาม

(๑) ตามฝรั่งกล่าว ว่าปวงนั้นซึ่งเป็นพวกชงดำ ลิวตายนเป็นพวกชงเหลือง แต่ตาม
ที่พวกฮ่อตัวนายให้การแก้กองทัพอไทยกลับกันไป เห็นว่าชงถูกอย่างพวกฮ่อว่า

เกลี้ยกล่อมยอมให้พวกฮ่อปกครองเมืองเลากายขึ้นต่อญวน ฝ่ายพวก
ฮ่อชิงเหลืองไม่มีบ้านเมืองอยู่เป็นหลักแหล่งเหมือนพวกฮ่อชิงดำ จึง
ประพฤติกเป็นโจรคุมกำลังเที่ยวปล้นบ้านเมืองในแดนสิบสองจุไทยและ
เมืองพวน แห่งใดต่อสู้ถ้าแพ้ฮ่อ ๆ ก็จับเหล่าตัวนายที่เป็นหัวหน้าฆ่าเสีย
แล้วเก็บบริวารทรัพย์สินสมบัติและจับลูกหลานฆ่าไฟเป็นขี้เถ้า ใครมี
ทรัพย์สินยอมเสียค่าไถ่ตัวฮ่อก็ปล่อยตัวไป ที่ไม่สามารถจะไถ่ตัวได้ก็
เอาไปแปลงเป็นฮ่อไว้ ใช้สอยเป็นกำลัง ถ้าแห่งใดยอมที่ไม่ต่อสู้พวก
ฮ่อก็เป็นแต่กระเกณฑ์ใช้เป็นกำลังพาหนะ พวกฮ่อชิงเหลืองเที่ยวบ้าน
เมืองโดยอาการดังกล่าวนาน ตั้งแต่แรกในรัชกาลที่ ๕ ใต้หัวเมืองใน
แดนสิบสองจุไทยและแดนเมืองญวนหลายเมือง ถึงพระกา พ.ศ. ๒๔๑๖
ฮ่อยกลงมาตีเมืองพวน ท้าวขันธ์เจ้าเมืองเชียงขวางอันเป็นเมืองหลวง
ในแดนพวนให้ไปขอกำลังญวนมาช่วย ญวนให้กองทัพมากี่พันแพะ
ฮ่อ ๆ จึงใต้เมืองเชียงขวางแล้วปราบปรามแดนพวนไว้ได้ ในอำนาจทั้ง
หมด แล้วจึงลงมาตั้งค่ายใหญ่อยู่ที่ทุ่งเชียงคำ อันเป็นต้นทางที่จะ
ลงมาทางหัวเมืองริมแม่น้ำโขง และจะไปตีเมืองหลวงพระบางต่อไป

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยปราบฮ่อครั้งแรก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘

เมื่อจบ พ.ศ. ๒๔๑๗ เป็นปีที่ ๗ ในรัชกาลที่ ๕ ฮ่อเตรียมทัพ
 ที่ทุ่งเชียงคำจะยกลงมาทางเมืองเวียงจันทน์ มาตีเมืองหนองคายทัพ ๑
 จะยกไปทางเมืองห้วยพันห้าทั้งหกไปตีเมืองหลวงพระบางอีกทัพ ๑ ชาว
 ที่ฮ่อเตรียมจะยกกองทัพเข้ามาครั้งนี้ กรมการเมืองหนองคายได้ทราบ
 ความจากพวกท้าวชนเมืองพวนที่แตกหนีเข้ามาอาศัยอยู่เมืองหนองคาย
 จึงบอกเข้ามายังกรุงเทพ ฯ ถึงพร้อมกบไชยบอกเจ้านครหลวงพระบาง
 ขณะนั้นพระยามหาอำมาตย์ (ชั้น กลยาณมิตร) เป็นข้าหลวงขึ้นไป
 ลักเลขอยู่ในมณฑลอุดร จึงโปรด ฯ ให้พระยามหาอำมาตย์เกณฑ์
 กำลังมณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็จ และมณฑลอุบล เป็นกองทัพ ๑
 ให้พระยานครราชสีมา (เมฆ) เกณฑ์กำลังเมืองนครราชสีมาเป็นกองทัพ
 อีกทัพ ๑ ให้พระยามหาอำมาตย์เป็นแม่ทัพใหญ่ยกขึ้นไปป้องกันเมือง
 หนองคาย และโปรด ฯ ให้เกณฑ์กำลังมณฑลพิษณุโลกเข้ากองทัพ
 ให้พระยาพิไชย (ทิศ) ขึ้นไปช่วยป้องกันเมืองหลวงพระบางอีกทัพ ๑
 ฝ่ายทางกรุงเทพ ฯ โปรดให้เกณฑ์กำลังเข้ากองทัพ ให้เจ้าพระยาภู
 ธรภัยทิสมนายกเป็นแม่ทัพ ยกไปปราบฮ่อทางเมืองหลวงพระบาง
 ทัพ ๑ โปรด ฯ ให้เจ้าพระยาหินทรคึกคิอารังเป็นแม่ทัพยกไปปราบฮ่อ
 ทางเมืองหนองคายทัพ ๑

เมื่อกองทัพพระยามหาอำมาตย์ยกขึ้นไปเมืองหนองคาย ฮ่อก็
 ลงมาถึงฝั่งน้ำโขงปากโน้น ตั้งค่ายอยู่ทั่วจันทน์ในเมืองเวียงจันทน์

แห่ง ๑ ที่บ้านสีฐานแห่ง ๑ ที่บ้านโพนทানাเลาแห่ง ๑ แล้วข้ามปาก
มาค้เมืองปากเหืองแตกเมือง ๑ พระยามหาอำมาตย์กับพระยานคร
ราชสีมา (เมฆ) พระพรหมภักดี (กาจ สิงหเสนี)^(๑) ยกขัณฑ์เมือง
นครราชสีมา ยกขึ้นไปไต่รบพุ่งกับพวกช่อ ๆ ต่อสู้ยู่วัน ๑ ก็แตกหนี
ไปหมด จับเป็นได้ก็มาก

กองทัพเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงยกออกจากกรุงเทพ ฯ โดย
ทางเรือ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๘ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๑๘ ถึงโขลงทวาร
ที่เหนือท่าขนนาง เส้ก็ลงส่งกองทัพที่ท่าราชวรดิฐตามประเพณี
โบราณ กองทัพขึ้นไปตั้งประชุมพลที่ค่ายลหาคพระยาทศแขวงเมือง
สระบุรี แล้วยกเป็นกองทัพยกขึ้นไปเมืองนครราชสีมาทางคองพระยาไฟ
เมื่อกองทัพเจ้าพระยามหินทร ฯ ยกไปแล้ว ได้ข่าวมาถึงกรุงเทพ ฯ
ว่าพวกช่อกลงมาทางเมืองหนองคายแตกทัพพระยามหาอำมาตย์ไปหมด
แล้ว เห็นไม่จำเป็นจะให้กองทัพใหญ่ขึ้นไป จึงมีตราให้หากองทัพ
เจ้าพระยามหินทร ฯ กลับมาจากเมืองผไทสมัน กองทัพเจ้าพระยา
ภูธราภัยนั้นยกออกจากกรุงเทพ ฯ เหมือนอย่างครั้งกองทัพเจ้าพระยา
มหินทร ฯ เมื่อฉนวนอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ไปตั้งประชุมพล
ที่เมืองพิไชย แล้วยกกองทัพเค็รทางบกต่อไป

(๑) เป็นบุตรเจ้าพระยาบรมราช แก้ว ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยาปลัดและเป็นพระยา
นครราชสีมา แล้วเป็นพระยานครราชเสนี จางวาง

ฝ่ายกองทัพพระยาพิไชย (ทิศ) ซึ่งได้ยกล่วงหน้าขึ้นไปก่อน ไปถึง
เมืองหลวงพระบางได้ทราบว่ากองทัพช่อ มาตั้งอยู่ที่เมืองเวียงกัตในแขวง
หัวพันห้าทั้งหก พระยาพิไชยก็รีบยกขึ้นไปจากเมืองหลวงพระบางไป
พบกองทัพช่อได้รบกันเมื่อเดือน ๑๒ ขกุน แต่กำลังกองทัพพระยา
พิไชยไม่พอจะสู้ขอให้แตกไปได้ จึงตั้งมั่นรักษาค่ายอยู่ เมื่อเจ้าพระยา
ภูธราภัยขึ้นไปถึงเมืองพิไชย ได้ทราบว่าพระยาพิไชยรบพุ่งติดพันอยู่กับ
พวกช่อ จึงยกกองทัพให้พระสุริยภักดี (เวก ขุนยวรัตพันธุ) (๑) เจ้ากรม
พระตำราวรีบยกขึ้นไปเมืองหลวงพระบางตามไปช่วยพระยาพิไชย กอง
ทัพพระสุริยภักดีขึ้นไปถึงเขาคันทพช่อแตกยับเยินไป เจ้าพระยาภูธราภัย
จึงสั่งให้กองทัพพระยามหาอำมาตย์ และกองทัพพระสุริยภักดีติดตามตี
ช่อไปจนทุ่งเชียงคำ พวกช่อก็พากันอพยพหลบหนีไปจากเมืองพวน เป็น
เสร็จการปราบช่อในคราวนั้น กองทัพเจ้าพระยาภูธราภัยได้ยกขึ้นไป
ตั้งอยู่ที่ตำบลปากลายริมแม่น้ำโขงข้างใต้เมืองหลวงพระบาง จนมีตรา
ให้หากลับมา เหตุการณ์เรื่องทัพช่อมีนัยดังกล่าวมานี้

(๑) เป็นบุตรของเจ้าพระยาภูธราภัย ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาสุริยธรรมาธิราช

ห้องสมุดพุทธสมาคม จังหวัดนครราชสีมา

๑๓

ตอนที่ ๔ เรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกกองทัพไปปราบฮ่อ

ข้าพเจ้า พระยาราชวราณกุลผู้ช่วยบรรณารักษ์ ขณเรียบเรียง
รายการตามมีแต่ครั้งไปตีทัพฮ่อ เมื่อชนกนสืบทศก รัตนโกสินทร
ศก ๙๔ ข้าพเจ้ายังเป็นทพระสุริยภักดี เจ้ากรมตำรวจสนมทหารซ้าย
ได้เข้ากองทัพไปกับท่านเจ้าพระยาภูธราภัย ฯ ที่สมุหนายก บิดาข้าพเจ้า
ซึ่งทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เป็นแม่ทัพใหญ่
ในคราวนั้น เมื่อวันกราบถวายบังคมลา แม่ทัพนายกองได้รับพระ
ราชทานเสื้อผ้าโต๊ะกาตาคหมาก คนโททองคำและกำไลดี กระจับปี่
ทองเงิน และลูกประคำทองสัปทนเสื้อประคตหมวกยศ ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย
โดยลำดับตามบรรดาศักดิ์ทั่วหน้ากัน ครั้นณวันอาทิตย์ขึ้น ๑๓ ค่ำ
เดือน ๑๑ บุกนสืบทศกเวลาเที่ยงแล้ว ท่านเจ้าพระยาภูธราภัยแม่ทัพ
ใหญ่อาบนํ้าชำระกาย เหยียบใบไม้ข่มนามแต่งตัวเต็มยศ ได้ตำหรับ
พิไชยสงครามเต็มที พอถึงเวลาฤกษ์ก็กลงเรือกระบี่ปราบเมืองमार
พระยาสุนทรราชเสนีกับข้าพเจ้านายทพนายกองลงเรือโขนมมีกัณยานาย
ละล้า พร้อมคนพายนายไพร่พลทหารซึ่งต้องเกณฑ์เข้ากองทัพ มา
รอคอยอยู่ที่ท้ายพระตำหนักหน้าตามหน้าที่ ถึงเวลาบ่ายโมง ๑ กับ ๔๘
นาทีก่อนห้าโมงหฤทัยฤกษ์มงคลสมัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ
พระราชดำเนินลงสถิตในบรมราชานุอาสน์ ณเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช
ประทับท่า ตรงหน้าพระที่นั่งชลลัดหลิมมาน เรือดำท่านเจ้าพระยาภูธราภัย

เลื่อนเข้าเทียบเรือพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
 นำสิ่งขทรงเจิมและประสาธพระพรไชย พระราชทานซองบุหรทองคำ
 ประคบบัณฑิตของหนึ่ง แก่เจ้าพระยาภูธราภัย ฯ ให้ให้สามลา ถอยเรือ
 พายออกพ้นหน้าพระที่นั่งไปเข้าโชนทวาร แล้วจึงขึ้นในลำเรือกระบี่ ๖ นึก
 เป็นกำหนด ขณะนั้นพระสุริยทรงกลดปราศจากเมฆ ในนภลัยวิดิ
 ชลนัการนรสิงห์หลังคังจะบอกศุภนิมิตรให้เห็นได้ว่า คงมีไชยชนะชัช
 ชาติเป็นแน่ ที่แท้ก็เพราะอำนาจพระบารมีบุญญาธิการพระราชกฤดาภิ
 นิหารแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งแผ่ไพศาลตลอดไปในนานา
 ประเทศทั้งหลาย ฝ่ายพระยาสุรินทรราชเสนีและข้าพเจ้านายทพนายกอง
 ก็ออกเรือตามไปเข้าโชนทวาร พระสงฆ์สวดชัยนโตพรมน้ำพระพทมนต์
 และพราหมณ์ชกนาคพิธีการทั้งนายไพร่ เรือเป็นกระบวนกองทัพขึ้นไปถึง
 วัดเฉลิมพระเกียรติ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษหยุดพักเปลี่ยนกระบวนใหม่
 พระยาสุรินทรราชเสนีและข้าพเจ้านายทพนายกอง ต่างเปลี่ยนเรือพายเป็นเรือแจว
 คือเรือแหวกเรือฉวนเรือเขยบ้างตามกำลังพอไปได้ แต่ท่านเจ้าพระยา
 ภูธราภัย ฯ เปลี่ยนลงเรือกลไฟ ให้เรือกระบี่ตามไปภายหลัง เพื่อจะให้
 เป็นเกียรติยศไว้ พักกองทัพอยู่ในที่นั้นคนหนึ่ง รุ่งขึ้นเวลาเช้ารุ่ง
 แล้ว ๔๐ นาที ออกเรือจากวัดเฉลิมพระเกียรติ ขึ้นไปตามลำแม่น้ำ
 เจ้าพระยา ขอรบบริศักระยะทาง ที่ยังไม่ควรกล่าวจะยืดยาวมากนัก
 ต่างพักผ่อนพลไพร่ไปตามระยะตามตำบลบ้านวัดหัวเมืองรายทาง เข้า
 ปากน้ำโพแควแม่น้ำใหญ่ไป เรือกองทัพลึงเมืองพิไชยพร้อมกัน วันพุธ

แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๑ ขกุนสปีตศก ๑ พณ ๑ หวังเจ้าท่านที่สมหนายก
 มีบัญชาสั่งนายทพนายกอง ขึ้นหน้าทตงค้ายทำ ๑ เนียบที่พกบนบก
 ค่ายลสวนบ้านเหนือบ้านพระยาพิไชยแล้วให้เรือกระบกกลับลงมากรุงเทพ
 มหานคร ให้ข้าพเจ้ากับนายพิไชยราชกิจ หลวงปลัดเมืองพิจิตร หลวง
 ปลัดเมืองสังข พระณรงค์เรืองเดชเจ้าเมืองภูมิ เมืองชนเมืองพิจิตร
 และพระพลสงครามเมืองอุทัยธานี แต่ยังเป็นทหลวงเทพอาญากรรมการ
 ไปก่อน คนในกองที่ข้าพเจ้าขุนหมื่นไพร่ ๖๐ เศษ กับชายันกอง
 ราลทหารไปรเวตรวม ๒๗ คน กองพระพลเมืองอุทัยกรรมการขุนหมื่น
 ไพร่ ๓๐ เศษ กองพระณรงค์เรืองเดชหลวงปลัดเมืองพิจิตรกรรมการ
 ขุนหมื่นไพร่ ๑๕๐ คน กองหลวงปลัดเมืองสังขขุนหมื่นไพร่ ๓๐ คน
 รวมไพร่พลทั้งกองข้าง ๓๐๐ เศษ ครั้นฉวันพุธขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๒
 ขกุนสปีตศกเวลาเช้า ๔ โมง ๓๖ นาที ข้าพเจ้าและทวนายราชข้อ
 เจ้าเมืองกรรมการ ทหารขุนหมื่นไพร่ตามที่ได้กล่าวไว้แล้ว ยกออกจาก
 ค่ายเมืองพิไชยไปพักนอนบ้านนาคนึง รุ่งขึ้นเช้าโมงหนึ่งก็ ๑๕ นาที
 ยกไปนอนที่บ้านนาขลางแขวงเมืองตรอนตรสนเมืองชนเมืองพิไชย พอ
 เวลา ๑๑ ทุ่มครึ่ง ยกไปถึงบ้านปากคาเวลาย่ำค่ำวันศุกร์ขึ้น ๑๕ ค่ำพัก
 นอนคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นเวลารุ่งแล้ว ๒๖ นาทีไปนอนห้วยหิน ยกจากดินทนน
 เวลาสว่างแล้ว ๒๕ นาทีถึงบางแก้วแขวงเมืองน้ำปาด เมืองชนเมือง
 พิไชยเวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง พักคืนหนึ่งจ่ายเสบียงอาหารไพร่พลรับ
 ประทานเป็นกำลังไป วันแรม ๓ ค่ำเวลาเช้า ๒ โมง ๑๒ นาที ยกแต่ที่

บางแก้วพกนอนตำบลสองห้อง รุ่งเช้าเวลาโมงหนึ่งกับ ๔๐ นาที ยก
 ไปนอนที่ห้วยเหล็กคนหนึ่งห้วยลคนหนึ่ง ห้วยบ่อตมคนหนึ่ง ตำบล
 ปากประคนหนึ่งนาบอนคนหนึ่ง ถึงเมืองวา เมืองชนเมืองหลวงพระบาง
 วันเสาร์แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ พักเปลี่ยนช้างจ่ายสะเบียงอาหารพอควร
 การแล้ว จนวันพุธแรม ๑๓ ค่ำ ยกจากเมืองวาเวลาเช้าโมงหนึ่งกับ ๑๑
 นาที ถึงบ้านนากลางพกนอนคนหนึ่ง ห้วยศาลาคนหนึ่งบ้านนาเลคน
 หนึ่ง เขาชนพรคนหนึ่ง เมืองเพรียงสองคน บ้านน้ำหึ่งคนหนึ่ง ถึง
 ท่าเคือลำแม่น้ำของ วันพฤหัสบดีขึ้น ๕ ค่ำ เดือนอ้าย เวลาบ่าย ๕ โมง
 ๕๗ นาที รอคอยเรือเมืองหลวงพระบางซึ่งจะลงมารับขึ้นไปยังไม่ลงมา
 คอยทำอยู่ที่ตำบลนั้น ไต่เรือพอพร้อมกันจนวันพุธขึ้น ๑๑ ค่ำ เวลา
 เช้า ๓ โมง ๓๘ นาที ออกเรือจากท่าเคือไป ถึงเมืองหลวงพระบาง
 วันศุกร์ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือนอ้าย ขึ้นอยู่ทำเนียบทำไว้รับกองทัพตำบลบ้าน
 ท้ายภจอมล คือเขาน้ำสูงใหญ่อยู่กลางเมืองมวกและพระเจดีย์อยู่ยอดเขา
 ขาพเจ้าทองรอชาอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง ทิวเขตทางและรวบรวม
 สะเบียงอาหารจะรับยกไปทำการรบฮ่อหาพอไม่ ทั้งรวบรวมคนในกองทัพ
 พระยาพิไชย ที่หนีกลับเข้ามาอยู่เมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราชเมือง
 น่านซึ่งคุมกองทัพยกมารอค้างอยู่ยังไม่ยกไป จำจะต้องขแรงการ
 เก่าอีกหน่อยหนึ่งจึงจะทราบได้ โดยถนัด เมื่อพระยาพิไชยกับเจ้านาย
 พระยาแสนท้าวเมืองหลวงพระบาง เมืองน่านยกกองทัพออกไปตีทัพฮ่อ
 ณเมืองพวนครังก่อนนั้น เจ้านายท้าวพระยานายทัพนายกองไพร่พล

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๕ นครราชสีมา

๑๕

เมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง แดกล่าถอยกลับเข้ามาเมืองหลวงพระบาง
และไปเมืองน่านทั้งสิ้น แต่พระยาพิไชยกับเจ้าเมืองฯชนกรมการผู้ใหญ่
ขุนหมื่นไพร่ที่ยังมีตัวอยู่บ้าง ตั้งขีตาทพอยู่บ้านสอแขวงเมืองพวนใกล้
เขตต์แดนเมืองหลวงพระบาง ฝ่ายเจ้าเมืองน่านจึงแต่งให้เจ้าอุปราช
คุมพระยาลาวท้าวแสนไพร่พลกองทัพกลับมาใหม่ ในระหว่างนั้น
ฯ พณฯ หิวเจ้าท่านที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ ยกกองทัพขึ้นไปตั้งฟัง
ราชการอยู่บ้านปากลาย แล้วให้พระยาสุนทรราชเสนีเป็นแม่ทัพ
คุมพระหลวงทหารขุนหมื่นไพร่ฝ่ายพระราชวังบวร กับพระยากำแพง
เพชร และพระหลวงกรมการขุนหมื่นไพร่ กองเมืองพิษณุโลกเมือง
สุโขทัย รวมคนในกองทัพพระยาสุนทร ๑๐๐๐ เศษ ยกขึ้นไปตั้ง
รักษาอยู่เมืองหลวงพระบาง เกลือกข้าพเจ้ายกออกไปทำการแกะซ้อไม้
ถนัด ชักขวางอย่างใดข้าพเจ้าจะได้บอกมายังพระยาสุนทรให้จัดการ
ไปทันที่

ซึ่ง ฯ พณฯ หิวเจ้าท่านที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ ไม่ยกกองทัพ
ไปเมืองหลวงพระบาง ก็กลัวว่าเสบียงอาหารจะกั้นดารไม่มีพอเจ้าจ่าย
เลี้ยงกัน ระยะทางเรือลำแม่น้ำของกองลำเลียงบรรทุกขนเข้าเสบียง
ส่ง แต่บ้านปากลายขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบาง โดยเร็วก็ ๑๑, ๑๒
คืนไม่ทันการ กองลำเลียงทางบกขนเข้าบรรทุกช้างโคต่าง ตั้งแต่
เมืองพิไชยขึ้นไปบ้านปากลายก็กว่า ๑๐ คืนหาใครจะพอรับประทานไม่
เมื่อพระยาสุนทรยกขึ้นไปทางบก แต่บ้านปากลายถึงเมืองหลวง

พระบางแล้ว เจ้านครหลวงพระบางลงมาณบ้านปากลายซึ่งแจ้งพงราชการ
 แก่ ๆ พณ ๆ หวังเจ้าท่านที่สมุหนายกและห้ามกองทัพใหญ่ไว้อย่าเพ่ให้
 ยกไป ก็เพราะเข้าสระเบียงจะเป็นที่ชกขวาง เจ้านครหลวงพระบางมอบ
 ให้ข้าพเจ้ากับพระยาสุรินทรรักษาย่านเมืองอยู่พลาง รอนเจ้าหลวง
 พระบางกลับไปถึงเมือง ข้าพเจ้าจึงรวบรวมเข้าสระเบียง พอจะ去做
 การได้ ไม่ผิดเคืองชกสน จัดแบ่งคนในกองทัพเป็นกองลำเลียงขนเข้า
 สระเบียงใส่ยุ้งฉาง ซึ่งทั้งไว้ตามตำบลรายทางที่จะยกไป และรวบรวม
 คนเมืองสวรรคโลกที่ลาไซและหนักกลับมาค้างอยู่ณเมืองหลวงพระบาง
 หลายสิบคน ๆ เมืองสวรรคโลกนี้ พระยาสุโขทัยยังเป็นที่ปลัดเมือง
 สวรรคโลก เป็นนายกองค์ุมกรรมการและผู้ว่าราชการกรมการเมืองชน
 ชนหมื่นไพร่ ยกไปตั้งอยู่ด้วยพระยาพิไชยณบ้านสอแขวงเมืองพวน
 ก่อนหน้า ๆ พณ ๆ หวังเจ้าท่านที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ยังไม่ถึงเมือง
 พิไชยในสิบวัน ฝ่ายกองทัพเมืองหลวงพระบางนั้นเจ้านครหลวงพระบาง
 ให้เจ้าราชวงศ์เคียนแตยังเป็นที่ราชบุตร คุมเจ้าลาวเพี้ยแสนท้าว
 นายไพร่รวมคน ๘๐๐ เคียยกไปอยู่กับพระยาพิไชยแต่ก่อนแล้ว

ครั้นณวันพุธขึ้นค่ำหนึ่ง เดือน ๓ ปีชุนสัปตศก เวลาบ่าย
 ข้าพเจ้าจุฑุชูปเทียนดอกไม้มบูชาไหว้พระและสวดมนต์ภาวนา คิดถึงคุณ
 ปิตรมารดาครอบครัวพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงพระคุณธรรมอันพิเศษ
 จงช่วยป้องกันสรรพเหตุภัยอันตรายแล้ว อาบน้ำพระพุทธรูปชำระกาย
 แล้วสวดมนต์เลือกเลือกเช็ดขันใน สอดกลืนน้ำองเท้านุ่งมวงพันสัณ

สวมเสื้อชั้นนอกคากปรกตและสายกระบอกหวงห้อย สวมประจำทอง
 หมวกยกอกแล้ว ออกนั่งคอยฤกษ์อยู่เฉยๆข้างหนึ่ง มีเตียงตั้ง
 ตามสมควรในที่พัก ผืนหน้าสี่ทิศล้อมให้ตอมณหลวงหลาวเหล็กเทวา
 ทิศมฤตยูราหุจรและพระกาลพร้อม นายหมวกนายกองไพร่พลทหาร
 แต่งตัวเต็มยศตามฐานานศักดิ์ ณวันนั้นฝนตกหนักตั้งแต่เวลาเช้าโมง
 เกษ จันทะยังแล้วตกประปรายมาจนเวลาบ่ายจนจะยกไปยังไม่หยุด
 มีลมว่าวเป็นพายพัดตรงทางที่จะยกทัพ อากาศเย็นพยับทึบเมฆหมอก
 มีกลิ่นชุ่มฉ่ำมัวทั่วพา เมื่อข้าพเจ้าออกนั่งคอยท่าฤกษ์นั้นฝนตกเป็น
 ละอองพอลงได้ ประการหนึ่งก็ใกล้เวลายังมีอีก ๑๕ นาทีจะสุกฤกษ์
 และลักษณะจากราศีซึ่งกำหนดไว้ ข้าพเจ้านึกเสียใจด้วยฤกษ์บน
 มิเป็นดั่งที่ให้ ได้แต่ฤกษ์ล่างฤกษ์ในก็ขัดขวางยังไม่สะดวกก็ จึง
 น้อมกายถวายบังคมลงมายังใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท สมนัดเจ้าพระเจ้า
 อยู่หัวเมืองกรุงเทพมหานคร กระทำสัตยาธิษฐานเสี่ยงพระบารมีบรม
 โพรหมสารว่า ถ้าพระองค์จะดำรงสิริรัตนราชัยสรวรรยาอยู่ช้านาน
 ถึงกาลสมัย มีพระราชเดชากันภาพ ปกคลุมคุ้มครองข้าขอบ
 ขันเขตเสมามณฑลทั่วสากลอาณาจักร และเชิดชูพระเกียรติยศอยู่ปรากฏ
 สืบไปเบื้องหน้าแล้ว ขอให้ฝนหายหมดมีลมมีแสงแดดสว่างบอกกลาง
 ก็ซึ่งจะมีไชย พอขาดคำลงชั่วอึดใจฝนหายขาดเม็ด เมฆเกล็ดอัน
 กระจายออกเห็นดวงพระอาทิตย์เด่นเป็นมหัศจรรย์ เวลานั้นบ่าย ๒ โมง
 ๑๘ นาที จวบจนทรงกลาคล่องสะดวกก็ตั้งลมนอกก็พัดแรงกระพือเตือน
 คุกเหมือนจะส่งหลังให้รีบไป ได้พร้อมด้วยฤกษ์ในบนล่าง ต้องทำหรับ

วางเป็นอุคมไซคไท่ ข้าพเจ้าชักกระบังออกจากฝักถ่อข้างมือซ้ายอย่างเท่า
 ก้าวเคียวโดยทิศคี่วัน ให้เส้นหม่องสามที่ออกจากประตูที่พุกชนข้าง แล้ว
 ให้ให้สามลาเคียวข้างตามเกล็ดนาคาก่อนจึงย่อนไปทางท่าฝาฝอยลงข้าม
 ลำน้ำคานชนหน้าบ้านพานหลวง ออกประตู้าพระสงฆ์สวดชยันโตชยัน
 พระพุทธรูปให้นายไพร่ถวญทั่วทุกตัวคนทั้งข้างมา ไปแต่ประตู้า
 ประมาณคร่หนึ่งฝนตกอีกมัวยับยั้งแดดไม่ส่องแสง คุกริมเคียวลมเห็น
 พักกล้าเป็นกำลัง ตั้งแต่นั้นไปฝนตกมากข้างน้อยข้าง คราวเว้นว่าง
 ก็เป็นละอองโปรยประปรายพร้าเพรื่อถึง ๗ วัน ๗ คืนตลอดทาง ในระหว่าง
 เมื่อพระอาทิตย์เข้คดวงลวงพ้นประตู้า จนฝนกลับตกมีลมวิใหม่
 ข้าพเจ้านายทพนายกองและทหารไพร่พลทยกไปเป็นทยนคชนยานสบาย
 อิ่มเอิบกำเรียวใจคาคกระเนนิกหมายได้ไชยชนะช่อเป็นมั่นคง คัดทางเคียว
 ตรงออกท้องทุ่งถึงนาภูข้างเวลาบ่าย ๔ โมง ๕ นาที หยุดพักกองทัพ
 อยู่ตำบลนั้นคน ๑

รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๓ ปีกุนลปีตศก เวลาเช้าเจ้า
 อุปราชเจ้านายแสนท้าวไพร่พล กองทัพเมืองน่านคน ๘๐๐ เศษ ยก
 ออกจากเมืองหลวงพระบางตามทางข้าพเจ้าไป ในวันเวลาเช้า ๔ โมง
 กองข้าพเจ้ายกจากตำบลนาภูข้าง ถึงบ้านเลี้ยวเวลาเย็น ๕ โมง ๔๕ นาที
 พักอยู่สองคืนกับวัน แล้วยกออกจากที่นั่น วันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ
 เวลาเช้าเหมือนกันกับวันก่อน ไปทางทุ่งนาป่าไม้ไผ่แลเห็นหลังคา
 เรือนชาวนามีรายหมู่ละ ๕ หลัง ๖ หลัง ๗ หลัง ๘ หลัง ตั้งอยู่ใกล้ข้าง
 ไกลกันข้างเป็นตอน ๆ ไป ถึงบ้านทำอยู่เวลาย่ำโมงหนึ่ง ๒๐ นาที

หยุดพักคนหนึ่ง รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๓ โมง ๘ นาที ยกจากท่าอู่ ถึงบ้าน
ท่าโพเวลาบ่าย ๒ โมง ๔๕ นาที ชาวบ้านท่าอู่ท่าโพอาศัยลำน้ำคาน
กว้างประมาณ ๒ เส้นเศษ ต้นหรือปลายยอคน้ำอยู่ณเขาเมืองยู่ เป็น
เขตต์แดนเมืองหลวงพระบางเมืองพวนต่อกัน น้ำคานไหลตกลงลำ
แม่น้ำของข้างวัดเชียงทองในเมืองหลวงพระบาง แต่เมืองหลวงพระบาง
ทางคนเคียวรรมา ไปบ้านท่าโพ ๒ วันมิใช่เคียวกรงทัพ ๆ ข้างเจ้าตั้งอยู่
บ้านท่าโพคนหนึ่ง

รุ่งเช้าเวลา ๓ โมง ยกไปถึงบ้านสย้อย่า ๓ โมง ๓๐ นาที ต้อง
รอกอยู่หนึ่ง ๔ คน ๓ วัน เพราะระยะทางที่จะยกต่อไปช่องแคบคยขึ้น
ตำบลนั้นเป็นคานชันในเมืองหลวงพระบาง ทางจะไปจะมาอะเพาะชันเขา
และแบ่งคนในกองทัพ ข้างเจ้าต้องขอแรงตามชาวบ้านตามรายทาง
ช่วยขนเข้าสารฉางบ้านเลี้ยวบ้านท่าอู่ท่าโพ ซึ่งจัดตั้งไว้เมื่อยังไม่
ยกไปรวมณยังบ้านสย้อย่า เข้าสระเบียงมีพอจ่ายนายไพร่ กองข้าพเจ้า
กองเมืองน่านคราวเคียวสันเข้าสาร จ่ายได้คนละ ๑๕ ทนารับประทาน
๑๕ วัน บังคับให้คิดผ่อนผันบรรทุกช้าง และข้าเยไปให้มากกว่า
เก่าทุกหมวดทุกกองทั้งสองทัพให้จึงได้ ธรรมเนียมคนกองทัพเคียว
ทางอย่างโบราณ กำหนดจ่ายเข้าสระเบียงคนละ ๓ ทนาร ๕ ทนาร ถ้า
กว่านั้นจะเห็นว่ามากเกินไปไม่ไหว ข้างเจ้าได้มีหนังสือไปยังพระ
ยาสุรินทรเจ้ามหินทรเทพยนิภาธร ๑ เจ้านครหลวงพระบาง ให้รวบรวม
เข้าเปลือกสัสมเป็นเข้าสาร เกณฑ์ขอแรงชาวบ้านและคนกองพระยา
สุรินทรบ้าง ขนไปไว้ฉางบ้านสย้อย่าพอเป็นที่หวังวางใจได้ ความแจ้ง

ร้องให้ จึงได้ร้องเรียกชื่อว่าภสาวเหลียวกลับมา ช้างกองหน้าข้าพเจ้า
ขึ้นไปไม่มีที่เหยียบขยันทันหน่วง เลื่อนรูกลงมากบ้ำาลองชำรุดเสียสิ่ง
ของเครื่องใช้แตกหักยับเยินหลายข้างขึ้นไม่ได้

ข้าพเจ้าต้องลงจากหลังช้าง ให้ซัดสับพื้นเป็นคันบันได ด้วย
ภสาวเหลียวมิใช่หินเป็นดินแข็งแท้ ขึ้นแต่เชิงตลอดยอด ๓ ชั่วโมง บน
ยอดเขามีสันมะกอกินผลได้ทันสนั่นฉ่ำรสประมาณ ๔ วา ๑๐ วาเป็น
คดขย้างแห่งโปร่ง แลขึ้นไปดูใกล้ฟ้าสูงกว่าเขื่อนไม่เทียมเท่า
ทางเคียบยอดเข่อีก ๓ ชั่วโมงครึ่งลงถึงกวกอก คือเชิงเขาชันบน
หลังเขาชันล่างกลางคั่นเวลาท่มหนึ่ง ท่มนี้เป็นเนินใหญ่มีท่งห้วยน้ำไหล
ลงมาแต่เขาชันบนพอกองทัพอาศัยอยู่คั่นหนึ่ง ธรณัพฤษยคติเคื่อน ๓
แรมคำ ๑ เวลาเช้าโมงหนึ่ง ๒๘ นาที ยกจากกวกอกไป ๖ โมง
๔๓ นาที ถึงกวค่อมายังเป็นหลังเขาชันล่างทางแคบระเพาะเท่าช้างเคียบ
ค่อมโน้มน้ำท้ว นากลัวะพลัดตกลงจากทางทั้ง ๒ ข้างไม่มีต้นไม
หินผาเป็นเครื่องบังทางยาวไปประมาณ ๔ วา ตั้งแต่นั้นเป็นป่าต้นสน
ต้นฉ่ำฉ่ำเป็นพุ่มมากกว่าต้นไม้ อื่นก็มีบ้าง ทางกว้างลงลาด ๆ ไปถึง
ห้วยนาไย่ง เวลาเย็น ๔ โมง ๔๐ นาที พักอยู่คั่นหนึ่ง ถ้าจะไป
ให้ถึงกองทัพเมืองพิไชย เมืองสวรรคโลก ซึ่งพระยาสุโขทัยเป็นนาย
กองและกองเมืองหลวงพระบางตั้งทางก็ไม่ไกลกัน แต่บนนั้นวันพฤษยคติ
เป็นโลกวินาศไม่ดี รุ่งขึ้นวันศุกร์แรม ๒ ค่ำเคื่อน ๓ เวลาเช้า ๓ โมง
จึงยกออกจากห้วยนาไย่งถึงบ้านสอเวลา ๔ โมง ๑๐ นาที ตั้งอยู่ที่ค่าย

พระยาพิไชย พระยาสุโขทัยทำรับตามควรการ รุ่งขึ้นวันเสาร์เจ้า
อุปราชเมืองน่านยกกองทัพไปถึงบ้านสอคพร้อมกันทุกทัพทุกกองแล้ว

พระยาพิไชย พระยาสุโขทัย พระอัครกิจฐาธิบาล พระปลัด
เมืองสวรรคโลกแต่ยังเป็นทัพพล กับผู้ว่าราชการเมืองชนบทกรม
การผู้ใหญ่ผู้น้อย เมืองพิไชยเมืองสวรรคโลก และเจ้าอุปราชเจ้า
ราชวงศ์เจ้านายพระยาเพี้ยแสนท้าวเมืองหลวงพระบางเมืองน่าน มา
พร้อมกันณที่อยู่ข้าพเจ้า แล้วพระยาพิไชยแจ้งว่า คราวก่อนยกออก
ไปถึงบ้านสอ ค่อยกมาตั้งค่ายยึดต้นทางห้วยน้ำลำธาร และโอบล้อม
ล้อมค่ายพระยาพิไชยค่ายพวกเมืองหลวงพระบางเมืองน่านไว้หาแห่ง ทั้ง
สองข้างต่างแต่งกองทัพออกรบช้อ ต่อสู้กันอยู่สืบแปดวัน เมื่อจะ
ต้องล่าทัพนั้น พวกช้อยิงบนกระสุนบนถูกเจ้าน้อยชัย นายทัพเมือง
น่านถึงแก่กรรมในที่รบแล้ว เวลากลางคืนช้อยกเข้าตีปล้นค่ายพระยา
พิไชยค่ายเมืองหลวงพระบางเมืองน่านพร้อมกันทั้งสามค่าย ๆ เมืองน่าน
แตก นายทัพนายกองไพร่ตายบ้าง ต่างกระจัดกระจายหนี แต่
ค่ายพระยาพิไชยเมืองหลวงพระบางไม่แตก ต่อรบสู้กันจนรุ่งสว่าง
พวกช้อยกกลับไปค่าย ช้อยปล่อยให้คนลาวพวนถ่อหนึ่งล่อมามีความว่า
ช้อยจะรักษาเมืองพวนไว้ ให้กองทัพพระยาพิไชยกลับไปบ้านเมือง
โดยดี ไม่รบราฆ่าตีฟันทำอันตราย แม้นียกกลับคืนขึ้นตั้งอยู่ในวันหนึ่ง
สองวันนั้น พวกช้อยจะยกเข้าหักเผาค่ายให้แตกแหลกลงจระไต ไล่จับผู้คน
ฆ่าเบื้อไม่เหลือไป พระยาพิไชยเห็นว่ากองทัพเมืองน่านก็แตกหนีไม่
มีตัว เจ้าอุปราชบัวแม่ทัพเมืองหลวงพระบาง ยกออกมาถึงเมืองย

ช่วยกลับไปเมือง ให้แต่เจ้านายพระยาเพ็ญแสนท้าวกับไพร่อยู่ข้าง
 ก็ถือเปรียบแก่งแย่งไม่พร้อมมูล ทั้งกระสุนดินดำกองทัพพระยาพิไชย
 ก็เปลืองไปไม่พอใช้ ไพร่พลหลบหนี มีตัวน้อยอยู่เห็นจะสู้มิได้ จึงมี
 หนังสือตอบข้อแต่พอไม่ให้เสียที ว่าจะยอมอารบเล็กกองทัพกลับวัน
 พรุ่งนี้อ่าสงสัย ให้คนพวนซึ่งข้อใช้ถือหนังสือมาถอกกลับไป รุ่งขึ้น
 เมื่อพระยาพิไชยถอยทัพมา พวกข้อพากันคอยไม่ทำไม ซึ่งทั้งระวัง
 รักษาตำบลบ้านสอคน เป็นช่องทางข้อจะยกเข้าตีเมืองหลวงพระบาง
 ตลอดไปได้ กวานหลวงทราบความให้กวานล่ามกับข้อหาคนถือหนังสือ
 มาอีกฉบับหนึ่ง ว่าเหตุไหนกองทัพยังตั้งอยู่บ้านสอแขวงพวน ควร
 จะกลับไปให้ถึงบ้านเมืองตามสัญญากัน พระยาพิไชยแจ้งความแก่
 กวานล่ามว่า ต้องรอก่อนด้วยแม่ทัพใหญ่กรุงเทพ ฯ ยกออกมา
 เกือบถึงแล้ว จะปรึกษาดกกลงกันฉันใด จึงจะถอยทัพกลับไปโดยดี
 ถ้ามีเชือกคอยค้อยู่นั้น กวานล่ามข้อก็ยังไม่ไป พระยาพิไชยได้แต่ง
 คนในกองสองคน เมืองสวรรคโลกสองคน คนเมืองหลวงพระบาง
 สองคน รวมหกคนถือหนังสือไปถึงกวานหลวงข้อ ข้อความตามซึ่ง
 แจ้งแก่กวานล่ามนั้น กวานหลวงยกผู้ถือหนังสือไว้ ภายหลังคนเมือง
 สวรรคโลกเมืองพิไชยหนึ่งกลับมาได้ ราชการทั้งนี้พระยาพิไชย
 ได้มีหนังสือบอก และขอกองทัพช่วยใหม่ แต่ฟังบอกไปจะยังมีถึง
 ฯ พณ ฯ หิวเจ้าท่านที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ไม่ทราบการ ฯ จะทำแกข้อ
 ต่อไปมิใช่ง่าย ข้อชำนาญกลอุบายเคยรรวากเล่าแจ้งจัดแต่งการของกัน
 ลอดวง ยกแยกโอบอ้อมหน้าหลังให้เป็นทพว่าพวัง ทั้งรู้ทำทางตำบล

ห้วยน้ำลำละหารเหมืองหนอง ในเขตแขวงเมืองพวนเป็นที่อาศัย แต่
กำลังกองทัพพระยาพิไชย และพวกหัวเมืองจะทำการหาตลอดไม่ ได้
ปรึกษาผู้ซึ่งมาอยู่นี้ มีพระยาพิไชย พระยาสุโขทัยเป็นต้น เห็นพร้อม
ยกให้ข้าพเจ้าเป็นแม่ทัพบังคับการเค็ดขาดเต็มอำนาจแต่ผู้เดียว จึงจะได้
ชำระข้อต่อไป ข้าพเจ้าตอบว่า ๑ พณ ๑ หัวเจ้าท่านที่สมุหนายกแม่ทัพ
ใหญ่ให้มาช่วย พระยาพิไชยจะให้แม่ทัพยังขัดอยู่ ผู้ซึ่งจะเป็น
แม่ทัพบังคับการพิณาศ เกิดเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
และคู่พระบารมีสำหรับแผ่นดินนั้น ต้องรู้กิจราชการรอบคอบ โดย
ระบอบเสนาณรงค์จัดการบรรดณณิก มีอุบายเลศนัยใช้กลศึกกลลอบ
เป็นทนต์ถ่อแห่งลูกทัพนายกองทั้งหลายหมายมั่นว่าไม่แพ้แน่แก่ใจใช้คน
คาคคะเนศร์ที่เลี้ยที่ไค้ ไม่ประมาณไม่ฉลาดไม่กล้า ทราบพิทยาอาคม
และเครื่องตกแต่งช้างม้าพาหนะสรรพสิ่งของแบ่งปันเจือจาน ทน
บำรุงหล่อใจไพร่พลทหาร หาญชนรณรงค์ศึกสมุทศไมสรพร้อมมูลกัน
รัฐรวพนมิตร ชั่วที ซึ่งจะมีไชยและอปรไชยรู้ในลักษณะศึกและกำลังศึก
สืบประการ ชำนาญกลลอบเอ็ดกระบวน แยกส่วนค่ายคูประตูหอรบจบ
ทุกอย่าง วางแผนที่ตั้งไชยภูมินามทัพเราเข้มเขาไว้ แจ้งไสยศาสตร์
โหราศาสตร์กำลังศีศตราวุธ กับสรรพคุณยาเบือเม่าจะได้ตัดศึกเสว
เลี้ยที่ รู้ตำหรับพิไชยสงครามซัดแจ้งใจ ไม่หลงไหลในที่มืดทั้งโลก
ธรรมเป็นสัมมาปฏิบัติวิริทธิ์ เว้นความโกรธแค้นคึกคึกอาฆาพยาบาทของเวร
กันจากสันดาน ไม่สะทกสะท้านเกรงแก่ภัยอันตรายต่าง ๆ อันมิควรกลัว

กระทำตัว เป็นกลางเสมอ ไม่เผลอสติปัญญาไตร่ตรองสอคล้องไป ไม่
 เลือกทรกมกทชงตงอยู่^๕ ในสัจย์สุจริต จะบังคับสั่งการสิ่งใดมิได้ ผิดทาง
 ยุติธรรม ชอบด้วยราชการตรงแท้^๕ จึงจะเป็นแม่ทัพได้^๕ ข้าพเจ้าไม่รู้
 อะไรจะขอเป็นผู้ช่วยพระยาพิไชยตามท้องตรา พระยาพิไชยพระยาสุโขทัย
 ว่ามีทรายนันใดทำไม่จึงพุดจาซแจงการทัพศึกสงคราม กระบวนรบจบเง
 เห็นอกติธรรมทั้งสี่^๕ แจกค้ำโลกและราชการงานโยธาเป็นวิชาทุกทถ^๕
 ถ้วนควรเป็นแม่ทัพแล้ว ไม่มีใครรังเกียจเถียงกันฉันใด คงอยู่ในบังคับ
 ทุกคนขอทำหนังสือสัญญาลงชื่อพร้อมกัน มีใบบอกยัง ฯ พณ ฯ หวังเจ้า
 ท่านที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ แม้นข้าพเจ้ามีรับราชการจะไม่สำเร็จเป็น
 แน่ ข้าพเจ้าเห็นว่าพระยาพิไชย พระยาสุโขทัย เจ้าอุปราชเมืองน่าน
 เจ้าราชวงศ์เมืองหลวงพระบางกรมการผู้ใหญ่ และผู้ว่าราชการเมืองชน
 เมืองสวรรคโลกเมืองพิไชยยอมสนธิเรียบร้อยคดี^๕ ไม่มีมารยาสาไถย
 ต่างอันวอนหลายครั้งตงพะเน้าพะนงถึงสองวัน ครั้นจะไม่รั้งก็จะเสีย
 ราชการ ขัดมิได้^๕ เป็นที่จูงใจจึงยอมเป็นแม่ทัพไป ได้ทำหนังสือสัญญา
 ให้ละบัยหนึ่งว่า ข้าพเจ้าจะสั่งบังคับผู้หนึ่งผู้ใดทำราชการฉลองพระเดช
 พระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่โดยชอบตรงสุจริตมิได้ คึกหาอำนาจ
 และลาภผลประโยชน์ใส่ตน หรือแก่งอูบายด้วยเล่ห์กลอย่างหนึ่ง
 อย่างใดนั้นห้ามมิได้ ถ้าผู้ไหนได้ราชการแข็งแรงดี ข้าพเจ้าจะมีหนังสือ
 บอกเสนอความชอบให้ ถ้าใครมีความผิดโทษเบา จะสั่งสอนว่ากล่าว
 ขนแรงจนสามครั้ง^๕ ถ้ามีพงชนขัดจึงจะทำโทษพอเข็ดหลาบพอสมควร

ถ้ามีโทษหนักจะลดหย่อนผ่อนโทษให้ ไม่เต็มตามอาชญาศึก แต่ต้อง
ทำเป็นแบบอย่างสืบไป ถ้าผิดหนักเขาสฐานหนึ่งฐานใดก็ดี จะปรึกษา
พระยาพิไชยนายทัพนายกองให้เห็นพร้อมกันก่อน จึงจะทำโทษตาม
แก้กาล ถ้าผู้ซึ่งไม่มีความผิดซ้ำเจ้าลงโทษทัณฑ์หรือผู้นั้นผิดน้อย
ซ้ำเจ้ากระทำโทษเกินกว่าฐานถึงอุกฤษฏ์จะกรรมหนักเหตุมากไป ก็
ให้บอกณกรุงเทพมหานครทีเดียว ไม่ต้องบอกยังแม่ทัพใหญ่เพื่อจะขัด
ยังข้อความไว้ ขอสิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานทั่วสากลโลกจงอภิบาล
บำรุงรักษาข้าพเจ้า และพระยาพิไชยนายทัพนายกองไพร่พลโยธาทั้งปวง
ให้เจริญสุขสวัสดิ์มีไชยทุกประการ หนังสือสัญญาข้าพเจ้ากับหนังสือ
สัญญาพระยาพิไชยสองฉบับนี้ มีไขบอกยัง ๗ พณฯ หวังเจ้าท่านที่
สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ได้บอกส่งลงมากรุงเทพมหานครความแจ้งอยู่แล้ว

ข้าพเจ้าให้กวานล่ามกับข้อ ๕ คนกลับไป ประรณนาจะให้กวานหลวง
ปล่อยคนเมืองหลวงพระบางที่ยังค้างอยู่อีก ๒ คน กลับมาเหมือนกัน
มีฉะนั้นจะยังขัดตัวไว้คงไม่ฆ่าฟัน ทำอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งให้ต้องกับ
คำพระยาพิไชย พุดจาลวงล่อสัญญาแก่พวกข้อจะไต่वाจใจ ว่ากอง
ทัพมิยกออกไปไม่เตรียมการรบไว้ ก็ได้เปรียบข้อ แม้ข้อระแวงสงสัย
ว่ากองทัพจะยกออกไปก็ดี คงเป็นที่ครั้นคร้ามแก่การสงครามต่อไป
ข้าพเจ้าได้ทำหนังสือประกาศห้ามและข้อบังคับต่าง ๆ สำหรับทัพที่จะ
ต้องใช้ในคราวการ กบฏจัดให้เป็นหลักฐานมีกำหนด ซึ่งจะยกออกเค็ร
ระยะทางเพียง ๒ ชั่วโมงลงมาอย่าให้เกินไป เพราะจะถนอมกำลังคน

และช้างน้ำไว้รับผู้ ๒๒ ทำทางจะหยุดยั้งตั้งกองทัพได้อย่าให้ ไกล ไกลนัก
 พอสมควร เป็นส่วนเป็นพแนกแยกตามหมวดหมู่อยู่เป็นที่ ๒๒ กลัดอก
 พวกช้อยมาต่อที่จะได้ช่วยกันทันการ วางค่านกองรักษาน้ำในไว้ กอง
 นอกให้ห่างพอเห็นกันถนัด นึกหมายสัญญาสังเกตการจ่งแน่ ซึ่ง
 เรียกกองแลหรือกองคอยระวังหรือกองเลื่อยน้ำ ก็ว่าเป็นสามอย่างใน
 ทางข้าศึกจะมาให้รู้โดยเร็วได้ ถอนกองพระยาสุโขทัยกับกองข้าพเจ้า
 เข้าวรณกันคน ๘๐๐ เศษ ท้า ๑ กองพระยาพิไชยคน ๘๐๐ เศษ ท้า ๑
 กองเจ้าอุปราชเมืองน่านคน ๘๐๐ เศษ ท้า ๑ กองเจ้าราชวงศ์เมือง
 หลวงพระบางคน ๘๐๐ เศษ ท้า ๑ รวม ๔ ท้า นัยหมู่เดียวหมาย
 คล้ายตรีเสนา คือให้กองเมืองหลวงพระบางเป็นหน้า กองเมือง
 สวรรคโลกเป็นปีกซ้าย กองเมืองพิไชยเป็นปีกขวา แต่เค็รทาง
 เป็นที่สองต่อกองหน้า ยกก่อนข้าพเจ้าทวนเหมือนเกียกกายหรือ
 กองซันธุ์ ไม่ต้องผลัดเปลี่ยนเค็รกับปีกซ้ายตามธรรมเนียมเก่าก็ได้
 ให้กองเมืองน่านเป็นหลังตั้งว่านี้ ส่วนที่ไม่มีค่าย ถ้าตั้งค่ายก็แยก
 ออกเป็น ๔ ท้าเหมือนกะจัดไว้ ต้องตั้งคนในกองทัพนั้นเอาซันธุ์ทั้ง ๕
 หารอย่าง ๑ ทวารทั้ง ๘ หารอย่าง ๑ ลัพธ์ทั้ง ๓ ฐาน ๆ กลาง
 ๓ ฐาน เป็นส่วนนายกอง ๆ ตั้งลงใหม่ได้เลชลัพธ์ ตั้ง ๔ ฐาน ๆ
 กลาง ๓ ฐาน เป็นส่วนนายกอง ฐานบนล่างเป็นส่วนปีกซ้ายขวา กอง
 หน้ากองหลังตั้งกองทหารคู่กัน การตั้งค่ายตามมีคนมากน้อยเป็น
 ประมาณทำงานเสมอคนละศอก ขอกย่อ ๆ พอให้ทราบที่ อย่างนี้

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๕ นครราชสีมา

๑๓๑, ๓๐๕๗

1045 ๒๖๖ ๑๐๒๓๓๓

๒๘ ๗ 1๙๙๕

๒๖.๓๒ ๒, 1332๔

เรียกว่าเกณฑ์ทัพตราเสนาแต่ แต่ครั้งนั้นยกจากเวียงนุ้ย บ้านสอ
ตลกไปไม่ได้ทั้งค่าย ให้ชักแต่เรือพหลามบ้าง วางคนเป็นหมวด
กองแทนค่ายหวังจะให้เล้าล่อถึงชื่อว่ามิชลาต และไพร่พลก็จะไม่มีความ
ประมาณหมั่นระวังระไว ทั้งจะรีบยกกองทัพไปโดยเร็ว ด้วยเข้าสระเชียง
จะหมกกำหนดค่ายจากบ้านสอคราวเคียว ๑๕ ๓๕ ทหราน รั้งประทานมา
ได้ ๑๒ วัน จะมีทัพไปรบไม่ ได้ปรึกษานายทัพนายกองและเวียงนุ้ย
พวนซึ่งหนีกองทัพเข้ามาอยู่ด้วยพระยาพิไชยบ้าง ตกลงพร้อมกันว่า
ถ้ายกเที่ยวทางไปอีก ๒ วัน ๓ วันคงมีเข้าสระเชียงอาหาร ของพวกเวียง
นุ้ยกรมการชาวเมืองพวน ชุกคินผิงไว้ในหลุมหลายตำบลพอเลี้ยง
คนกองทัพได้อยู่ในตำบลนั้น ๕ คน ๔ วัน ครั้นณวันพุธแรม ๗ ค่ำ
เดือน ๓ ปีกุนสัปตศก เวลาเช้ากองทัพเจ้าราชวงศ์เมืองหลวงพระ
บางยก แล้วกองทัพพิไชย พอเวลาล่วงแล้ว ๕๘ นาทีกองทัพเจ้า
และกองทัพอุปราชเมืองน่านยกไปตามลำคัย สรรพด้วยศีลตราวุธ
กระสุนคินคำพร้อม ถึงหัวหินลี้เวลาบ่าย ๓ โมง ๓๕ นาทีพักคน
หนึ่ง ข้าพเจ้าทำคำตรวจทัพ สำหรับเตือนใจไพร่พลทหารตามแบบ
อย่างโบราณกาลต่อมา การขบวนสรวงประกาศเทพยดา ข้าพเจ้าบูชา
แต่ยกออกจากเมืองพิไชยไปในเวลา ๒ ทุ่มเสมอทุกคืนมิได้ขาด กล่าว
พอสังเขปเพราะไพร่อยู่ด้วยกองทัพใหญ่ไม่มีไป ครั้นบูชาเทวดาแล้ว
ผู้ประกาศตรวจทัพจึงว่าขึ้นขึ้น ลีลิติมติเตโชไชยยะ สำหรับพระ
พิไชยสงครามประพฤติตามโบราณกาลก่อนมา เหล่าบรรดาทหารนอก

ในซ้ายขวาหน้าหลังทั้งนายไพร่ จงระฤกถึงคุณพระรัตนตรัยคอแก้ว
 สามประการ ทั้งคุณบิดามารดาอุปัชฌาย์ครูอาจารย์จอมขัตติยะซึ่งเป็น
 ปกเกศผู้องกันภัย ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อม ให้ตาม
 ฐานาศักดิ์ หวังพระราชหฤทัยท่านต่ออุปถัมภ์บิณฑบาต ฝ่ายเราต้อง
 ควรคิดฉลองพระเดชพระคุณ จึงมีความอดสาหัสเกอหนุอย่าเกียจคร้าน
 หมั่นช่วยรับราชการอย่าชล่าช้า อย่าได้หมิ่นประมาทแก่สงคราม
 ผลักกันนั่งยามตีเกราะเคาะม็องกองไฟ ที่ช่องตรอกชอกทางอย่า
 วางใจทั้งค่ายคู คนเข้าออกนอกในคูให้ถ้วนถ้อย่าละทิ้งหน้าที่ไต่รักษา
 อีกเครื่องพิไชยยุทธสรรพศาสตรากระบวนรบจงตรวจเตรียมไว้ให้ครบตาม
 ตำแหน่ง ยืนคาบศิลาชนวนทองแดงยืนอินพนันห้ามแล่นลูกดินและ
 ยืนใหญ่ แล่สาธกวงค้อนไชเขนงชุดเท่าคันทัน ยืนบรรจท้ายแปลคู้ยืนโก
 ทุกชนิด ยืนสะเ็นเคอขืนวินชิสเตอร์ขืนเสนริ ยืนต้นคันทันขมพร้อม
 สำหรับขนมยิงทั้งได้เข้าตากกักระตักน้ำ คานพหอกแหลนหลาวง้าวทวน
 ประจำอย่าห่างตัว อย่างวงเหงาเมามัมิเป็นการ จงตั้งจิตศรัทธาหาญ
 ให้เข้มขัน อนึ่งช่างมาเครื่องพาหนะนั้นหมั่นตรวจตราผูกไว้ให้แน่นหนา
 ประจำที่ ถ้าเห็นข้าศึกไพร่แปลกปลอมมา ถ้าและเขาน้อยกว่าเร่งจับเอา
 ถ้าเขามากกว่าเราให้ให้ร้อง ทัวทุกค้ำนทุกกองชาวทหารทั้งหลายเอ
 อธิษโศหยุคคาลงแล้ว ลูกทัพนายกองรับว่าภควา พร้อมทัวกัน
 ตีเกราะเคาะไม้เสียงสนั่นนฤนาท ได้ประกาศตรวจทัพบกทั้ง ๔ ด้าน การ
 เป็นต้นแต่ทนนทุกคนไป รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีแรม ๘ ค่ำ เดือน ๓ เวลา

เช้าโมง ๑ กับ ๔๒ นาที ยกกองทัพออกจากห้วยหินลับไปพ้นเขตต์เวียน
ในสย เข้าแขวงเวียนท้ายถึงวัดบ้านทุ่ม เวลาบ่าย ๒ โมง ๒๐ นาที
พักคนหนึ่ง

ณวันศุกรแรม ๙ ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่ง ๔๐ นาทียกแต่บ้านทุ่มไป
๓ ชั่วโมงครึ่ง ถึงที่ข้ามน้ำริมข้างตอนปลายลก ๒ คอกแคบประมาณ
๓๐ คอกเศษ เป็นเขตต์แขวงเวียนแสงกับเวียนท้ายต่อกัน น้ำนั้น
ตอนข้างใต้ตกลงมาหลายคนวนทเรือแพเคียวไ้ กว้างประมาณ ๒ เส้น
ลึกซึ้งใสไหลตกลงลำแม่น้ำของฝั่งตะวันออกตรงข้ามปากตะวันตกข้าง
โน้นณบ้านโพนแพงแขวงเมืองโพนพิสัย ต้นยอคนำขนไปอยู่หนองเป็ก
เวียนคังทางเคียว ๔ คน เมื่อข้าพเจ้าไปถึงให้คนลงหยั่งกลางหนองน้ำตน
คอกคึกกว่า วัดปากหนองกว้างวาหนึ่งยาว ๒ วา ซึ่งว่านจะให้เห็น
ไ้ว่าพนแผ่นดินแขวงเมืองพวน สูงกว่าหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกมาก
แต่จากที่ข้ามน้ำริมไปอีก ๒ โมง ๔๕ นาที ถึงวัดร้างบ้านเพรียงหลวง
เวลาบ่าย ๒ โมง ๔ นาทีหยุดพักที่ตำบลนั้นเป็นเขตต์เวียนแสง คนกองทัพบ
ออกเที่ยวหาเสบียงอาหาร ไ้เข้าเปลือกเข้าเหินยวซึ่งฝังไว้ในหลุม
หลายหลุม หลุมละ ๓๐๐ สัก ๒๐๐ สักขึ้นไปจนถึง ๕๐๐ สักเศษ ถ้า
จะนับเป็นเกวียนหลายสิบเกวียน ขนจำนายนไพร่ทุกหมวดกองบริบูรณ์
ทั่วหน้า เขายังเหลือ ๓๐ เกวียนกว่า ข้าพเจ้าให้รวบรวมตั้งยั้งฉาง
จักนายทัพนายกองกับไพร่พลสมควรอยู่รักษาไว้ จะได้เป็นกำลังกองทัพบ
ต่อไป รุ่งขึ้นเวลาเช้าประมาณ ๔ โมงเศษ ทรงเหิงคอกกรรมการผู้ใหญ่
ในพวกลาวชาวพวน ซึ่งไปยอมที่อยู่กับฮ่อ ๆ ไซ้ให้ถ่อหนึ่งถ่อมาฉะบับ

หนึ่งความว่า ช่อจะปรึกษาหาญาให้ตกลงพร้อมกันก่อนจึงจะมายอมที่
ให้กองทัพตั้งรอกอยู่อย่าให้ยกออกไป ช่อกลัวเป็นอันมาก ข้าพเจ้าทำ
หนังสือตอบฉบับหนึ่งว่าจะยกออกไปตั้งช่อเป็นผู้รักษาเมืองพวน จึงจะ
สมควรเป็นเกียรติยศกำหนดเขตต์แดนให้ อย่ามีความสงสัยที่จะรบกวน
กระทำร้ายอันตรายแก่พวกช่ออย่างหนึ่งอย่างใดเป็นอันไม่มี ตามที่ช่อ
พูดจาสัญญาไว้แต่ก่อนกับพระยาพิไชยทุกประการ ให้ทรงเห็นถ้อยกลับ
ไปแล้วทำหนังสือประกาศข่าวร้องในกองทัพอีกหลายฉบับ ความเหมือน
กับตอบช่อนั้น เพื่อให้เวียนกวนกรมการไพร่พลพวนที่ไปยอมที่อยู่
กับช่อโดยมากมีความมานะว่าช่อจะเป็นผู้รักษาย่านเมืองไม่ยอมให้ จะได้
แตกหนีออกจากช่อก็จะหย่อนกำลังลง และพวกที่เข้าหาญาอยู่ในกองทัพ
จะกลับสวนส่อความไปถึงช่อก็เป็นการดีพักอยู่ที่นั่น ๒ คืน ๒ วัน

นายเบญจ

10/3/76

โรงเรียนโสภณพิทยาคม
ถนนราชบุรีทอง

๒๓/๓/๗๖